

Філяк М. С.
*кандидат економічних наук, докторант
Львівського університету бізнесу і права*

Filiak M. S.
*Doctorate Fellow,
Lviv University of Business and Law*

ОГЛЯД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВИЗНАЧНИКІВ БАЗОВОГО РІВНЯ, ПРИДАТНОГО ДЛЯ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ПОСЕЛЕНЬ

OVERVIEW OF SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF THE BASELINE, SUITABLE FOR ASSESSING THE DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS

Анотація. Стаття представляє короткий авторський огляд концепцій визначення Базового рівня заміру у порівняльній системі оцінки розвитку поселень, що використовуються у програмно-орієнтованому підході до управління розвитком поселень та територій. Проаналізовано основні підходи: підхід на основі техногенного розвитку та підхід на основі віддаленого досвіду. Визначено ключові риси та особливості використання пропонованого автором Базового рівня заміру щодо програмно-орієнтованого підходу для історичного відрізка Нового часу.

Ключові слова: підхід на основі техногенного розвитку, підхід на основі віддаленого досвіду, Базовий рівень заміру, ключові риси, об'єкт оцінки.

Вступ та постановка проблеми. Для оцінки будь-якого суттєвого соціально-економічного явища в динаміці найважливішим методичним питанням після визначення меж та ключових питань оцінки є знаходження відповідника Базового рівня заміру (англ. baseline). Рівень Базового заміру – це числове значення індикатора, що виставляється на нульовий або мінімальний рівень для уможливлення подальших порівнянь та дослідження процесів розвитку. Це – хронологічне розташування того, що ми можемо назвати соціологічною Базою обчислень. У цьому контексті ми розглядаємо дві основні позиції. По-перше, існує позиція щодо того, що нам стане в нагоді досвід тисячоліть, хоч у якійсь формі, отже, Базовий рівень віддалений від нас на тисячоліття; для України часто посилаються на Трипільську культуру, якій декілька тисяч років. З іншого боку, існує позиція щодо того, що справжній Базовий рівень інтенсивного розвитку лежить не далі, як десь у кінці 1950-х років (у період старту швидкого техногенного розвитку), коли наше суспільство почало опановувати п'ятий технологічний уклад.

Результати дослідження.

Проаналізувавши основні підходи, а саме підхід на основі техногенного розвитку та підхід на основі віддаленого досвіду, автор пропонує серединний варіант шляхом критики кожної з позицій і, таким чином, визначає базовий рівень корисного для нас досвіду хронологічно на рівні приблизно 1780 р.

Сутність та полеміка щодо підходу на основі техногенного розвитку. Багато вчених припускають, що після століть тупцювання на місці наш прогрес стався стрімко і масштабно починаючи лише з 1860-х років, а особливо в питаннях управління ресурсами він стояв на місці і чомусь почав бурхливий прогрес із 1960-х років. Наприклад, дослідження реформ державного управління [1] говорить про те що нині необхідне «фундаментальне революційне переосмислення і перепроєктування усієї організації на абсолютно нових принципах – сучасних процесних замість функціональних (отриманих у спадок від часів Пізнього Середньовіччя)». А також про те, що «ще 40 років тому в цивілізованих країнах подібна

невдача виникла за спроби реформування ділових організацій, побудованих за функціональним принципом, який працював близько 200 років». Так, наче раніше населення являло собою – століттями! – малоосвічену статичну спільноту, що далека від поклику до освіти і, з нашого погляду, веде напівпримітивне існування, і організація управління нібито знаходилася на такому ж примітивному рівні. Тоді як же ця в минулому «статична спільнота» змогла так швидко і позитивно сприйняти напівпровідники, телебачення, космос, радіо, реактивний двигун, а згодом мобільний телефон, нанотехнології та багато-багато іншого, того, що трапилося в їхньому житті за попередні 50–70 років? Адже напівдикунки дуже здивувалися би таким новинкам, а отже, напівдикунками це суспільство не було.

Крім того, ця теза про «століттями статичну масу неграмотного народу» спростовується непрямою анти-тезою. Рушійною силою, як ми припускаємо, розвитку вчення про управління ресурсами, протягом поколінь були купці, і ми знаємо про розвинену саме від них економічну науку в стилі фізіократії [2] і меркантилізму [3] і згадаємо навіть Томаса Манна з його роботою «Багатство Англії» [4] – усі вони, активно, і ще тоді, за часів порівняно віддаленої давнини, просували питання більш оптимального розміщення і перетворення ресурсів. Саме вони могли мріяти про більш швидкі кораблі і технології, вимагати їх і навіть купувати розробки на цю тему; могли бажати більш об'ємних портів і перевірених кваліфікованих керуючих і кмітливих робітників і купувати ці послуги і багато іншого. При цьому, зауважте, у письмових джерелах тих часів [5] ми не знаходимо явних скарг на дурість чи неграмотність простих людей, як селян, так і робітників у тих же портах, а також немає жодних скарг на повільність роботи обмінних систем, складської логістики і т. д., хоча дійсно, на початку XIX ст. і весь цей час століття з наростаючою частотою, аж до 1920-х років, ми чуємо все більш гучну скаргу на погану якість доріг [6]. (Так, як нібито до цього часу дороги були прекрасними.) Хоча нині, коли ми проводимо реформи багатьох сфер управління, то якась частина вже нашого суспільства відстає від них, і ми в пись-

мових джерелах або в Інтернеті [7] бачимо явні скарги на недалекість і непристосованість звичайних людей в окремих країнах світу до цієї нової реальності. Разом із тим реальні соціальні перекося розвитку все ж відображені в документах і літературі 150–300-річного минулого. Отже, як видається, населення не виявляло явного відставання в наявному на той час темпі прогресу, якщо тема рабства та неосвіченості почалася лише з кінця Наполеонівських війн, але не раніше [8]. Тож, очевидно, і купці не жили статично століттями, бо саме ними рухає мотив до максимізації прибутку і вони ж володіють засобами для полегшення собі заробітку методами нових технологій. Отже, дійсно, дороги використовувалися інтенсивно і часто руйнувалися. Або ж, можливо, в далекому, що не доступному для огляду нами минулому (далі, ніж 250 років тому) й існувала якась статика в розвитку за типом Ганзейської монополії або зовсім інша система; але в недалекому минулому наші процеси, як видно з відомих нам (і які з початку XIX ст. стають більш регулярними) матеріальних джерел та свідчень, періодично, досить регулярно, змінювалися і вдосконалювалися. Крім того, врахуємо й те, що наука про управління ресурсами не може тупцювати на місці під час винаходів у природничих науках. Навпаки, саме ці відкриття підштовхували купців до нового і більш ефективного опанування природно-ресурсних багатств і отримання все більшого прибутку. Як приклад, ви можете спостерігати просто бум видобутку сирої нафти в 1880-х роках [9], буквально місяці слідом за відкриттям лабораторного способу виробництва «гасу» і «нафти». Отже, ми, швидше за все, мало знаємо про реальний темп перетворень у системах управління 200–150 років тому, а також помилково припускаємо повальну неграмотність та обмеженість звичайних людей, що забезпечували рух коліс цієї «організаційної машини».

Сутність та полеміка щодо підходу на основі віддаленого досвіду. На початку XX ст. таке місто, як Київ, мало у складі історичний центр із фортифікаціями, новими житловими кварталами і ринками і величезну, широко розливу річку Дніпро, а також залізницю і склади біля неї і біля портів та комерційно розвинутий Поділ. Коли бачиш

портову зону Подолу, то розумієш, як у 1830–1860-ті роки тут будувалися купецькі торгові зали, маяки і, нарешті, казино та біржі. Тепер подивіться на Київ зараз. Правда, ми швидко просунулися вперед за якихось 120 років? І наше середовище зазнало величезної кількості змін. Таке враження, що київський район Поділ почали масово забудовувати саме тоді, коли закінчилися Наполеонівські війни. Для уточнення початку циклу активного «цивілізування» нами територій, прилеглих до історичної «ключової землі» (англ. heartland, [10]), у т. ч. міського поселення, корисно поспостерігати, як еволюціонував схожий процес в іншому регіоні. Вдало для цього розглянути німців і шведів – поселенців на Херсонщині. Нас цікавлять проміжки часу, які пройшли між ключовими цивілізаційними зверненнями на території. Поглянувши, наприклад, на шведів, ми спостерігаємо, як вони прийшли на землі, які вважалися напівпустелею і дикими степами¹. У цей період і десь до початку першого десятиліття XIX ст. історію життя цих колоністів можна назвати жорстокою і програтною для них же боротьбою за виживання у цих, здавалося би, більш сприятливих, ніж на Півночі, кліматичних умовах.² Узагалі, у цьому ж періоді розташування поселень на цих раніше покинутих територіях у перший раз в нашій доступній для огляду історії Нового часу нанесли на карту.³ На початку XIX ст. (умовний 1820 р., якраз після закінчення війн) ці колоністи вели жалюгідне існування і ледве животіли. Але вже в 1810-му почався переламний період (здебільшого за допомогою зовнішніх ресурсів) у напрямі розвитку; у 1850-х роках вони у своїх поселеннях побудували основні, найбільш критичні об'єкти (і перейшли від стану «вовчого кута» до статусу маленького, але живого села), а в 1880-х – розвинули повноцінну господарську інфраструктуру й отримали економічну та ресурсну силу.⁴ Вони, можливо, йшли у розвитку дещо раніше або трохи пізніше передмість і Подолу тодішнього м. Києва, але динаміка процесів на Подолі свідчить про те, що люди прийшли туди з підприємницькою ініціативою одне або два покоління до того, як стали активно будувати вже стримано гарні будинки (а не дешеві тимчасові бараки), а до кінця XIX ст. вони вже могли дозволити собі купецьку розкіш, а також оплатити нові віяння модерну (арт-нуво) у будівництві. Ми також можемо припустити, що до цих, перших стримано красивих будинків там було бідне і неохайне рибальське селище, а ще раніше вода доходила до Володимирської гірки, і суходіл освоювали в міру того, як Дніпро відступав, і скоріше в XIX ніж у XVIII ст. Саме тому, до речі, на Подолі можна спостерігати поступове наближення берегових маяків до актуальної нині лінії берега і їх подальші перетворення тоді, коли функції кожного попереднього маяка втрачали колишню актуальність.

Доступний нам цикл минулого, придатний для визначення надійного Базового рівня оцінки соціально-економічного розвитку поселень. Пригадаємо: коли почали описувати існуючі види тварин і дерев на Землі? Звернемося для цього до такого дослідника, як К. Лінней (1707–1778). «У своїй «Системі природи» 1735 р. Карл Лінней уперше запропонував наукову класифікацію відомих тоді рослин та тварин» [11]. Коли з'явилася політекономія? Ці основи «були викладені А. Смітом [12] у видатній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), а сам він народився в 1725 році». Коли сформульований перший закон Мальтуса? У його роботі «Все про принципи населення» (1798, перероблений 1803 р.) наводяться твердження щодо необхідності контролю над приростом населення [13], оскільки населення росте за геометричною прогресією, а кількість продуктів харчування – за

¹ Наприклад, перші поселенці зі Швеції в 1782 р., які заснували с. Альт-Шведендорф, що потім переросло у с. Зміївка Бериславського району Херсонської області, див. https://risu.org.ua/ru/relig_tourism/religious_region/15552/, а також перші поселенці зі Швейцарії в тому ж періоді (1788 г.) у селі, яке потім отримало назву Шабо, але на початку 1500-х років там також, тільки татарами, було засновано село Аша-Абага (нижні сади) зі схожою спеціалізацією, а ще раніше тим же там займалися генуезці, а ще раніше – греки. Зауважимо, всі вони оперували у «відведеному для них періоді» 250–300 років і були, після закінчення «свого часу», чомусь витіснені з поселення іншою, на той час домінуючою, черговою етнічною «мікроцивілізацією».

² Див., напр., http://novosti-turbiznesa.info/article/unikalnaya_istoriya_zmejnogo_sela_na_yuge_ukrainy.html – громада шведських переселенців у районі с. Зміївка зазнала значних втрат від голоду і холоду в дорозі, а також від пожеж, землетрусів і епідемій у період з 1782 до приблизно 1805 р. Ситуація змінилася лише у 1810 р., і її можна охарактеризувати як регульований «перевал» від умирання до розвитку (це збіглося з прибуттям в 1804 р. додаткових переселенців із Німеччини).

³ Див., напр., http://odessitclub.org/publications/almanac/alm_30/alm_30_36-48.pdf – перша карта Молдавії, Валахії і Бессарабії складена в 1788 р., що показує, насправді, якийсь черговий початок організованого, державно внормованого життя, що базується на опорних поселеннях на досить пустельній і, можливо, залишеній території.

⁴ Наприкінці XIX ст. у швейцарському селищі Шабо (зараз Білгород-Дністровського району Одеської області) проживало близько 500 осіб, і село було відомим в імперії виробником вина (<http://ukrainaincognita.com/node/4136>). У той же час в іншій колонії (с. Зміївка) лише в 1885–1887 рр., а не раніше, знайшлися кошти для будівництва двох нових кам'яних церков для німецької та шведської частин громади. Таким чином, історія справжнього можливого життя починається на цих територіях лише близько 1885 р. і триває до початку XX ст., час, про який їх нащадки досі тепло відгукуються.

арифметичною. У цілому ж критика обох розглянутих концепцій приносить нам підтвердження того, що період доступного для огляду нами минулого, на прикладах якого ми можемо вчитися, обмежений, мабуть, часом (причому в оптимістичних рамках) починаючи приблизно з 1700 р. Найбільш яскравими організаційно-технологічними уроками для нас може відзначитися час починаючи з 1810 р. і ближче. Звичайно, ми можемо заперечувати і стверджувати про те, що наші досягнення ґрунтуються і на тому, більш віддаленому досвіді мало не Середньовіччя або й навіть раніше. Однак часто ми бачимо, як у кінці XVIII – середині XIX ст. були реконструйовані і перероблені під наші «сучасні» потреби об'єкти інфраструктури раннього минулого, які згодом, навіть у XX ст., вже настільки сильно не піддавалися переробці, а отже, були пристосовані тільки раз і згодом лише ремонтувалися, злегка модернізувалися і трохи добудовувалися під побутові потреби. Крім того, частими є приклади існування руйн більш ранніх («мікроцивілізацій»), наприклад XIII ст., які виявилися просто не потрібні людям ані в кінці XVIII, ані в XIX ст., і навіть зараз вони просто стоять у законсервованому вигляді [14], слугуючи, як максимум, пам'ятниками. Оскільки досить багато з того, чим ми досі користуємося, було побудовано «з нуля» починаючи з 1805–1810 рр., то ми все ж можемо говорити про саме нашу мікроцивілізацію, будови та культура якої нам зрозумілі і близькі, і говорити про це зовсім не для уточнень історії, а для виділення чіткого історичного періоду і визначення Базового рівня вимірювання, починаючи з якого ми можемо черпати якийсь корисний для нас досвід Програмно-орієнтованого розвитку поселень минулого. Отже, саме те, що зоря нашої мікроцивілізації виявляє себе близько 1700 р., але стає нам справді зрозумілою та значно ближчою для розуміння із 1780 р., а в інтенсивний цивілізаційний процес вона входить лише починаючи з руйнівних 1810-х років і потім швидко «стрибає» мало не в новий уклад приблизно в 1865 р., власне, це й відокремлює нашу мікроцивілізацію Нового часу (це й є в нашому випадку об'єктом оцінки, особливо стосовно розвитку поселень, і як компонент програмно-орієнтованого підходу) від попередніх щодо неї. Ми можемо визначити нижче її риси й описати роль міста в її структурі.

Висновки. У цілому наша мікроцивілізація, яка охоплює більшу частину відрізка Нового часу як об'єкт оцінки розвитку, показує свої такі характерні риси:

1) Механістичність – історія показала нам, як ми активно впроваджуємо машини і механізми вже з кінця XVIII ст., а відсталі країни зневажають і згодом стають «аутсайдерами» у світовій гонитві за успіх.

2) Базованість на освіті – вона почалася як просвіта для привілейованого класу, але згодом ми зрозуміли, що наш розвиток неможливий без освіти широких верств населення. Без неї не було б нічого в наших теперішніх досягненнях.

3) Переважно це цивілізація вільних громадян. На них ґрунтуються наші міста, і ми почали свій переможний хід угору в динаміці розвитку саме з часу скасування кріпацтва і насадження нового громадського порядку. Згадаймо, наша цивілізація починалася як влада сильної та освіченої меншості над недалекою, поневоленою, напівдиккою більшістю, але з того часу пройшло якихось 70 років, і ми прийшли до необхідності рівності у правах на свободу. Ми постійно звертаємо увагу на недорозвиненість і викорінюємо прояви дикості на стратегічно важливих ділянках.

4) Наша мікроцивілізація базується на залізі, дереві, цукрі, каві, чаї, тютюні, каучуку, бавовні та шовку, на міц-

ному і легкому алкоголі, на пороху й шкірі і згодом – на продукції нафтопереробки. Більша частина населення не могла б еволюціонувати без освіти і білого цукру. Ми активно використовуємо у фазі грубого масштабного будівництва залізо і все менше – мідь і кольорові метали. Кава і чай допомагають нам протистояти стресу, легке вино допомагає розслабитися, а важкий алкоголь – зняти постійну напругу. Порох – рушійна сила нашого військового успіху. Шкіра інших тварин досі служить нам прекрасним покриттям як одяг і декор. Величезний внесок продукції нафтопереробки складно переоцінити: починаючи з нафтових пальників і до виходу в ближній космос.

5) Наша мікроцивілізація агресивна і експансивна. Ми, як вірус, підкорюємо нові, дикі, нерозвинені території, організуємо там видобуток корисних копалин і їх вивезення або первинну переробку, а згодом будуємо там базову цивілізацію. Ми стикаємося з дикими племенами і підкорюємо їх, а з гравцями, рівними нам за міццю, ми домовляємося про розподіл територій, хоча бувають часи, коли великі гравці грубо порушують правила великої гри. Ми насаджуємо на диких територіях наші принципи людино-орієнтованості і рівного ставлення серед рівних, і суворо стежимо за тим, щоб дикий «підвій», особливо на нових підкорених територіях, не взяв верх у свідомості нових цивілізованих народів.

6) Наша мікроцивілізація не може жити без нарощування військової потужності, бо навіть якщо між нашими центрами сили є домовленості про невикористання військ та «вічний» мир, то вони можуть бути порушені кожні 20–30 років.

Наша цивілізація могла б жити в селах, але вибрала розвиток через міста. Це був неприємний вибір, але ми зрозуміли, що цей шлях приведе нас до наших цілей швидше. Наші міста і наші дороги – це основа нашої цивілізації, що базується на досягненні результату. При цьому використовуємо індивідуалізм або групове мислення, без різниці, головне, щоб результат був досягнутий. Ми орієнтовані на результат і підминаємо під себе тих, хто абстрактно споглядає дійсність і хоче просто жити. Наші міста допомагають нам у цьому і, ймовірно, нами адаптовані під ці функції – досягнення результату.

7) У культурному відношенні наша цивілізація лаконічна і живе без зайвого. Ми будуюмо чотирьох-, а не шести- або восьмикутні й навіть не циліндричні будинки. Ми живемо в кімнатах висотою 2,5–3 м. І любимо засклені веранди, але в основних приміщеннях можемо терпіти і не дуже великі вікна. Нам досить далекі як імідж, так і архітектура фортифікаційних споруд Середньовіччя, але так само й споруд Стародавнього Риму, як, утім, у цілому ми далекі і від розкоші рококо версальського стилю. Ми використовуємо переважно каркасні конструкції з частково несучим заповнювачем. Ми покриваємо свої блокові або цегляні будинки штукатуркою або обходимося без неї і готові робити їх красивими у злегка промислового стилі, але чітко стежимо за бюджетом, і наша краса буде здебільшого мати фінансову «стелю». На відміну від середньовічних шпилів ми готові задовольнитися простими конструкціями. Ми любимо тепло і сухість і готові пожертвувати естетикою. Ми звикли жити біля заводу, виробництва чи ринку або регулярно мати з ними справу.

Ми спостерігаємо у нинішнього покоління різке зниження здатності адсорбції знань і досвіду з минулих епох. Вони ніби вчаться з першого класу школи кожен раз, як беруться за чергові перетворення. Крім того, їм складно перейняти будь-якої досвід дуже віддалених предків, тому що, по-перше, від тих мало що залишилося і, по-друге, тому, що ті, далекі предки були істотно відмінними від нас

у розумінні передусім їх власної системи цінностей. Якщо звернутися до прикладів, які представлені як середньовічні, то ми знаходимо безліч того, що нині вважалося б незграбністю, дикістю або просто було б дивним до межі. Тому ми і визначили той часовий проміжок, в якому роз-

вивається саме «наша» мікроцивілізація, що схожа з нами і нами ж найкраще розуміється. Це зроблено для того, щоб зібрати досвід минулого саме із цього відрізка і, проаналізувавши його, використовувати для рекомендацій до розвитку саме наших міст та інших поселень території.

Список використаних джерел:

1. Виктор Каспрук: Украина может стать «европейским тигром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.krymr.com/a/28612970.html>.
2. Туган-Барановский М.И. Рикардо // Очерки из новейшей истории политической экономии: (Смит, Мальтус, Рикардо, Сисмонди, историческая школа, катедер-социалисты, австрийская школа, Оуэн, Сен-Симон, Фурье, Прудон, Родбертус, Маркс). – СПб. : Мир божий, 1903. – С. 75–90.
3. Traicté de l'æconomie politique : l'æconomie politique patronale livre de Antoine de Montchrestien. Réimpression de l'edition de Paris, 1889.
4. Thomas Mun, *Englands Treasure by Forraign Trade. or The Ballance of our Forraign Trade is The Rule of our Treasure*. Printed by J.G. for Thomas Clark, and are to be sold at his Shop at the South entrance of the Royal Exchange, 1664.
5. Tommaso Campanella, *La Città del Sole*, manoscritto anonimo, Trento, 1602. Fonte: Biblioteca comunale di Trento.
6. A Trip To Pilawin: The Deer-Park Of Count Joseph Potocki In Volhynia, In Volhynia, Russia- by Richard Lydekker (1908).
7. Другой народ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://iteam.ru/publications/human/section_48/article_4642.
8. Радищев А.Н. Путешествие из Петербурга в Москву / А.Н. Радищев. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1949.
9. Франко І. Борислав. Картини з життя підгірського народу / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1978.
10. Mackinder H.J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 23. – № 4, (April 1904). – P. 421–437
11. Caroli Linnæi *Systema naturæ: Regnum animale*. sumptibus Guilielmi Engelmann, 1894 – 824 p.
12. Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edited by Sálvio M. Soares. MetaLibri, 2007.
13. Malthus T.R. 1798. *An Essay on the Principle of Population*.

Аннотация. Статья представляет краткий авторский обзор концепций определения Базового уровня измерения в сравнительной системе оценки развития поселений, используемой в программно-ориентированном подходе к управлению развитием поселений и территорий. Проанализированы основные подходы: подход на основе техногенного развития и подход на основе удаленного опыта. Определены ключевые черты и особенности использования предлагаемого автором Базового уровня измерения относительно программно-ориентированного подхода для исторического отрезка Нового времени.

Ключевые слова: подход на основе техногенного развития, подход на основе удаленного опыта, Базовый уровень измерения, ключевые черты, объект оценки.

Summary. The article provides a brief overview of the concepts of the definition of the Basic Level of Measure or Baseline in the comparative system of settlement development used in the program-oriented approach to the management of the development of settlements and territories. The main approaches are analyzed, which include: an approach based on technological development and a distance-based approach. The key features and peculiarities of the use of the Baseline proposed by the author are determined, to be used within the program-oriented approach for the majority of the period of Modern History.

Key words: approach based on technogenic development, approach based on remote experience, basic level of measurement, key features, object of assessment.